

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna
Uniwersytet Wrocławski

GENOLOGICZNE ZRÓŻNICOWANIE AKT SEJMIKÓW ZIEMSKICH

Celem niniejszego artykułu jest próba opisu średniopolskiego dyskursu sejmikowego pod kątem genologicznym. Na tym etapie badań moim głównym zamierzeniem jest wskazanie i krótkie omówienie gatunków, które istniały w świadomości osób sporządzających wówczas dokumenty sejmikowe. Dokonanie szczegółowej charakterystyki każdego gatunku przekracza rozmiary tej pracy. Zagadnienie to z pewnością zasługuje jednak na osobne opracowanie, które dawałoby niezbite argumenty potwierdzające funkcjonowanie określonych gatunków już w dobie średniopolskiej.

Zanim przejdę do analiz wynikających ze zgromadzonych dokumentów, we wstępnej części artykułu zdefiniuję dyskurs, określe rodzaj i odmianę badanego dyskursu, wskażę na źródło analizowanego materiału i omówię metodę, według której wyodrębniałam gatunki.

Modne od kilkudziesięciu już lat pojęcie dyskursu wykorzystywane jest również w lingwistyce. Dzięki niemu badacz może wykroczyć poza pojedynczy tekst i obserwować zjawiska oraz mechanizmy językowe na poziomie ponadtekstowym. Dyskurs pojmuję jako

funkcjonalno-pragmatyczny wariant działalności lingwosemiotycznej (lub doświadczenia lingwosemiotycznego [...]) ograniczony czasem, dziedziną, sposobem działania i/lub tematyką, zawierający specyficzne elementy kodu, swoiste czynności i charakterystyczne teksty¹.

Dyskurs uzależniony jest zatem od typu działalności semiotycznej, praktyki komunikacyjnej danego podmiotu, którym może być określona społeczność (wspólnota)².

¹ O. Leszczak, *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*, Toruń 2010, s. 34. Autor zgromadził 40 definicji dyskursu pochodzących z różnych opracowań naukowych.

² M. Wojtak, *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs” 2011, nr 4, s. 70.

Kryterium wyodrębniania tego wirtualnego korpusu tekstów³ funkcjonującego w określonym kontekście społecznym stanowi temat. Można zatem powiedzieć, że o jego istnieniu przesądzają względy semantyczne. Nie dziwi zatem, że istnieje wiele typów dyskursów, a każdy z nich ma swój zbiór gatunków⁴. Warto też dodać, że „dyskurs jest działalnością rodzajem obcowania semiotycznego albo inaczej bycia podmiotu w społecznej interakcji”⁵ i bywa rozpatrywany jako „zjawisko społeczne realizowane za pomocą zdarzeń językowych”⁶.

Określenie rodzaju badanego dyskursu może nastroczać niemałych trudności⁷. Najbardziej oczywistym wyborem, jaki może się tu nasunąć, jest wskazanie na dyskurs polityczny. Wydaje się jednak, że obszar ten zdecydowanie trzeba zawęzić. Kryterium, które zastosowałam na użytek tej pracy, stanowi instytucja⁸ (domena społeczna). Jest nią funkcjonujący w I Rzeczypospolitej sejmik ziemski, ściśle związany z obowiązującym wówczas ustrojem – demokracją szlachecką. Warto dodać, że sejmik ziemski w tamtych czasach był najważniejszym organem władzy lokalnej, władzy, której istotą „jest możliwość regulowania i kształtowania życia społecznego i życia jednostek oraz wpływania na nie”⁹. Badany przeze mnie dyskurs określam zatem jako sejmikowy.

W obrębie średniopolskiego dyskursu sejmikowego wyróżniam co najmniej dwie odmiany. Interesujące mnie teksty na pewno nie mają charakteru retorycznego. Jest to raczej odmiana, którą można określić jako prawno-urzędową, prawno-kancelaryjną

³ Por. Ł. Kumięga, *Co z tym dyskursem?*, <http://www.naukaonline.pl/nasze-teksty/nauki-humanistyczne/item/2-co-z-tym-dyskursem> [dostęp: 7.09.2018].

⁴ Stwierdzenie to jest pewnym uproszczeniem. Jak pisze Bożena Witosz, „gatunki [...] często łączą w sobie cechy kilku typów dyskursu, manifestując łatwość przyłączania się do innych kategorii” (B. Witosz, *Gatunek tekstu wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn PTJ” 2009, z. 65, s. 100).

⁵ O. Leszczak, *op. cit.*, s. 23. Por. T.A. van Dijk, *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T.A. van Dijk, tłum. G. Grochowski, Warszawa 2001, s. 9-44.

⁶ M. Siuciak, *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 288.

⁷ Typologizując dyskursy, odwołujemy się do sieci wzajemnych powiązań. Poszczególne typy dyskursów, „mimo że połączone siecią relacji, są odróżnialne” (B. Witosz, *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, [w:] *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Katowice 2016, s. 27).

⁸ Potwierdza to również pojmowanie dyskursu jako podlegającej ukonkretnieniu przestrzeni (obszaru), w której odbywa się komunikacja. Dyskurs pełni istotną funkcję instytucjonalnego narzędzia utrzymania porządku wewnętrznego, gwarancji spójnych relacji podmiotowych, sytuacyjnych, kontekstowych, tematycznych, a także ideologicznych, aksjologicznych, społecznych (M. Foucault, *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, tłum. T. Komendant, wyd. 2, Gdańsk 2006).

⁹ Instytucja to „społecznie legitymizowany zespół ekspertów upoważnionych do realizowania czy wdrażania określonych rozwiązań” (M. Rutkowski, *Dyskurs urzędowy w ramach dyskursu instytucjonalnego*, [w:] *Dyskurs i jego odmiany*, s. 44 na podstawie: M. Agar, *Institutional Discourse*, „Text” 1985, t. 5, nr 3, s. 147-168). Ramy komunikowania instytucjonalnego zależą od relacji i kontaktu przedstawiciela instytucji (agenta) oraz klienta (M. Rutkowski, *op. cit.*).

lub regulacyjno-normatywną (prawną)¹⁰. Za wyodrębnieniem właśnie takiego typu dyskursu (sejmikowego w odmianie prawnej) przemawia występowanie wspólnych cech dla wszystkich tekstów składających się na badany przeze mnie dyskurs. Należą do nich: normatywizacja i racjonalność komunikacji, korzyść jako cel i praktyczne działanie jako narzędzie pozwalające na jego osiągnięcie¹¹. Analizowany przeze mnie dyskurs ma charakter racjonalny – celem komunikacji jest regulacja racjonalnego zachowania ludzi, a w istocie jego koordynacja. Jedną z cech takiego dyskursu jest powtarzalność, czyli reprodukowanie, formuliczność, a to wiąże się z istnieniem określonych wzorców wypowiedzi, czyli gatunków. Gatunek z kolei mieści w sobie i ukonkretnia takie parametry, jak tematyka, relacja świata dyskursu do rzeczywistości (świat odzwierciedlony), funkcje (podstawowe illokucje), relacje nadawczo-odbiorcze i inne parametry modelowych interakcji, a także świat wartości¹², które jednocześnie dookreślają przestrzeń dyskursywną¹³. Inaczej mówiąc, mimo jednorodności średniopolski dyskurs sejmikowy w odmianie prawnej pod pewnym względem wykazuje też zróżnicowanie, które najpełniej realizuje się właśnie na poziomie gatunkowym. Z kolei gatunek – jak pisze Maria Wojtak – jest jedną z komunikacyjnych realizacji dyskursu¹⁴. Właśnie dlatego analizę dyskursu zamierzam przeprowadzić w aspekcie genologicznym. W dalszej części artykułu będę posługiwała się metodami wypracowanymi na gruncie genologii lingwistycznej¹⁵, w tym również w genologii historycznej¹⁶. Przywołane tu zostaną takie pojęcia, jak gatunek, wzorzec gatunkowy, wzorzec kanoniczny oraz aspekty wzorca gatunkowego.

Badane przeze mnie źródła to akta sejmiku wiszeńskiego¹⁷, obejmujące okres od 1572 do 1732 r. Materiał ten został zgromadzony w trzech tomach *Akt grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁸. Łącznie jest to 847 dokumentów.

Przed przystąpieniem do właściwej części artykułu trzeba odpowiedzieć na pytanie: na podstawie jakich przesłanek można stwierdzić odrębności gatunkowe? Otóż, wśród badanych tekstów obserwuję powtarzalność pewnych wzorów wypowiedzi.

¹⁰ Aleksander Wilkoń wskazuje z kolei następujące rodzaje tekstów w języku urzędowym: dyrektywne, dokumentacyjne i prawnicze (A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków 2002, s. 224).

¹¹ Por. J. Kowalczyk, *Pragmatyka komunikacji urząd – obywatel*, Kraków 2017.

¹² Por. E. Miczka, *Kognitywne struktury sytuacyjne i informacyjne w interpretacji dyskursu*, Katowice 2002, s. 91-94.

¹³ M. Wojtak, *O relacjach dyskursu...*, s. 71.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Por. *eadem*, *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.

¹⁶ *Eadem*, *Genologia historyczna – stan, perspektywy, konteksty*, [w:] *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, Katowice 2018, s. 74-86.

¹⁷ Sejmik wiszeński doczekał się już monografii historycznej (A. Król, *Sejmik ziemi lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemysł 2018).

¹⁸ *Lauda sejmikowe*, oprac. A. Prochaska, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572-1648*, Lwów 1909, t. 2: *Lauda wiszeńskie 1648-1673*, Lwów 1911, t. 3: *Lauda wiszeńskie 1673-1732*, Lwów 1914.

Jednocześnie zauważam, że istnieje kilkadziesiąt takich wzorców. Wyodrębnianie przeze mnie gatunków następowało dwuetapowo. Najpierw wskazówek szukałam w tytule tekstu, w którym często pojawiają się rzeczownik lub czasownik¹⁹ wskazujący na gatunek. Ta procedura okazała się jednak niewystarczająca, ponieważ w dobie średniopolskiej gatunki dopiero się kształtowały, a ich nazwy były niestabilne. Analiza zawartości dokumentu (polegająca na wyodrębnianiu cech wzorca gatunkowego związanego z aspektami kompozycyjnym, poznawczym, pragmatycznym i stylistycznym) oraz skonfrontowanie jej z tytułem uświadamia, że niektóre wskazówki genologiczne w nim zawarte mogą prowadzić do niewłaściwych wniosków. Okazuje się, że czasami na tym etapie widać niekonsekwencję (np. wyrażającą się w stosowaniu odmiennych kwalifikacji gatunkowych w obrębie jednego tekstu), a nawet niekompetencję autorów tych dokumentów. Jedną rzeczą to, jak nazywano i jakim tytułem opatrywano akty prawne w dobie średniopolskiej, a drugą – czym one były w rzeczywistości lub jaką kwalifikację gatunkową przypisano by im współcześnie; np. dokument, opublikowany w tomie 20 pod numerem 98, który kilkaset lat temu otrzymał nazwę odezwa, w rzeczywistości jest upomnieniem. Twórcy badanych dokumentów posługują się nazwami synonimicznymi, np. dokument potwierdzający szlacheckie pochodzenie danego obywatela nazywany jest atestacją, świadectwem lub wywodem szlachectwa, natomiast potwierdzenie dokonania wpłaty przez kogoś, np. przez poborcę, określane jest jako kwitowanie, atestacja lub świadectwo. Już choćby na tych dwóch przykładach widać, że dane określenie (atestacja lub świadectwo) może być używane w odniesieniu do różnych gatunków.

Na tym etapie moich badań w większym stopniu zależy mi na odtworzeniu świadomości gatunkowej osób tworzących akta sejmikowe niż na jednoznacznym nazwaniu gatunków, które je tworzą. Dlatego wybierając nazwę, starałam się zachować określenie stosowane przez autorów tych tekstów, by zrekonstruować ich sposób myślenia o gatunkach składających się na dokumenty sejmikowe. W sytuacji, gdy obserwowałam niekonsekwencję przejawiającą się m.in. w używaniu różnych nazw w tytule i korpusie tego samego tekstu lub gdy analiza cech gatunkowych wskazywała na inny gatunek niż zwerbalizowany w tekście, sama decydowałam o nazwie gatunkowej. Czerpałam przy tym głównie z nazw stosowanych w dobie średniopolskiej. Moje wybory konfrontowałam również ze źródłami leksykograficznymi²⁰, choć trzeba stwierdzić, że

¹⁹ Związek nazwy gatunku z podejmowanymi czynnościami językowymi jest cechą specyficzną większości gatunków urzędowych – por. E. Malinowska, *O stałości i zmienności gatunków urzędowych*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 86.

²⁰ *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, online, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 4.09.2018] (w dalszej części pracy stosuję skrót ESJP); *Słownik polszczyzny XVI wieku*, online, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 5.09.2018].

na ogół zawierają one bardzo ogólne definicje interesujących mnie haseł. Poza tym kilka haseł opatrzonych jest podobnymi definicjami²¹. W większości wypadków formułowane przeze mnie definicje są bardziej szczegółowe niż te zamieszczone w dostępnych słownikach dawnej polszczyzny, co w rezultacie prowadzi do zawężenia zakresu znaczeniowego desygnatu.

Gatunki w aktach sejmików ziemskich

Podczas eksploracji materiału wyodrębniłam 26 gatunków. Trzy z nich: zagajenie, relacja i pozew realizowane są wyłącznie po łacinie. Nie będą one omawiane w dalszej części pracy, w której skupię się na pozostałych 23 gatunkach. Poniżej je wymienię w kolejności alfabetycznej, podam definicje, które mają charakter roboczy, oraz – w niektórych przypadkach – dodatkowe informacje.

Artykuły – zgodnie z informacjami zawartymi w ESJP wyraz ten oznacza ‘oddzieloną część przepisu, ustawy (paragraf, ustęp, punkt) często oznaczoną numerem, także w skrócie’ lub ‘przepis, ustawę, uchwałę prawa’. W badanym materiale ma inne znaczenie: odnosi się bowiem do ‘wytycznych dotyczących organizowania consiliów (narad, debat)’. Ostatni (czwarty punkt) kończy się ostrzeżeniem przeciw sankcjom.

Asekuracja – zgodnie z ESJP to ‘pismo gwarantujące bezpieczeństwo, glejt’. W badanym materiale ma znaczenie węższe ‘zabezpieczenie, gwarancja wypłacenia komuś określonej kwoty pieniężnej’.

Asygnacja – w ESJP definiowana jest jako ‘dokument zlecenia pobrania, objęcia, zajęcia lub wydania komu czego’, natomiast w aktach sejmikowych ma węższe znaczenie: ‘pisemne zlecenie wypłacenia komuś określonej sumy pieniężnej’. W nagłówku poprzedzającym korpus pojawia się rzeczownik *asygnacja* oraz czasownik *asygnować*.

Deklaracja – według ESJP to ‘oficjalne oznajmienie o czym, ogłoszenie swoich zamiarów, wypowiedzenie się w jakiej sprawie, opowiedzenie się za czym; rozporządzenie władzy, dekret’. W badanym materiale znaczenie zostało zawężone do ‘rozporządzeń, dekretów wydawanych na rokach ziemskich, czyli na sądach ziemskich’. Wszystkie pozostałe komponenty wzorca gatunkowego zbliżają deklarację do laudum.

Dyspozycja – w ESJP ‘rozporządzenie czym; zarządzenie, polecenie’. W badanym materiale – podobnie jak w przypadku powyższych gatunków – ma znaczenie węższe ‘polecenie dotyczące dysponowania majątkiem’.

²¹ Por. m.in. ordynacja ‘przepis prawny, ustawa; rozporządzenie; zarządzenie’; artykuły ‘przepis, ustawa, uchwała prawa’ (ESJP).

Elekcyjca – to ‘dokument zawierający informację o wyborze przedstawicieli sejmiku ziemskiego na sejm walny’. ESJP notuje tylko znaczenie ‘wybór, obieranie króla’. Moc illokucyjna gatunku jest sygnalizowana w nagłówku najczęściej za pomocą wyrażenia *sejmik wybiera posłów*, w korpusie pojawia się natomiast rzeczownik *elekcyjca*.

Instrukcja poselska – definicja podana w ESJP ‘zbiór poleceń udzielanych na sejmikach posłom wybranym na sejm’ pokrywa się ze znaczeniem odnotowanym w aktach sejmikowych: ‘zbiór dyrektyw skierowanych do przedstawicieli sejmików ziemskich – reprezentantów szlachty na sejmie walnym w sprawach na nim rozpatrywanych’.

Konfederacyjca – to ‘zbiór praw i instrukcji wydawanych w okresie bezkrólestwa z fakultatywnie dołączonym zapisem o karach w razie złamania prawa’. Hasła tego nie uwzględnia ESJP.

Kwitowanie – to ‘zaświadczenie potwierdzające wywiązanie się poborcy z obowiązku ściągania podatków’. ESJP nie notuje tego hasła, choć podaje czasownik *kwitować* ‘wypisywać kwit, potwierdzać pisemnie odbiór czegoś’. Korpus poszczególnych realizacji tekstowych tego gatunku bywa poprzedzany nagłówkiem zawierającym następujące rzeczowniki wskazujące na kwalifikację gatunkową: *świadectwo, atestacja* lub *kwitowanie*.

Laudum – to ‘zbiór przepisów, uregulowań prawnych w różnych kwestiach’²², stąd korpus często zawiera od kilku do kilkudziesięciu punktów. ESJP nie notuje tego hasła. Laudum jest określane w badanym materiale również jako *postanowienie*.

Manifestacyjca – definicja wyłaniająca się z akt sejmikowych: ‘pismo zawierające publiczne ogłoszenie różnych przypadków naruszenia prawa przez konkretne grupy osób’ jest bardziej szczegółowa niż definicja odnotowana w ESJP: ‘pismo zawierające publiczne ogłoszenie czego, publikacja’. W nagłówku najczęściej pojawiają się zwroty: *zakłada mainifestacyję* lub *składa manifestacyję*.

Objaśnienie – to ‘wyjaśnienie, objaśnienie jakichś wcześniejszych postanowień, motywacji określonych decyzji’.

Odpowiedź królewska – to ‘odpowiedź na poselstwo udzielona przez króla’. Realizacje tego gatunku w nagłówku zawierają nieraz nie rzeczownik, ale czasownik wskazujący na gatunek (*król odpowiada na poselstwo*).

Ordynacyjca – w badanym materiale znaczenie: ‘przepis prawny, ustawa; rozporządzenie, zarządzenie dotyczące organizacji i porządku sądów lub poczty’ prezentuje się jako zawężone w stosunku do znaczenia notowanego w ESJP: ‘przepis prawny, ustawa; rozporządzenie; zarządzenie’. Ponieważ dotyczy ustanowienia sądów lub poczty, można powiedzieć, że jest to odmiana laudum wyspecjalizowanego do norm

²² Por. M. Dawidziak-Kładoczna, *Model kompozycyjny średniopolskich laudów sejmikowych*, „Język Polski” 2018, z. 1, s. 100-110.

wydawanych w ściśle określonym zakresie. Cechą wyróżniającą ordynacji jest też to, że część tekstu występuje równolegle po polsku i po łacinie. Istnieją również odstępstwa w tym zakresie, bo całość może zostać utrwalona po łacinie. W badanym materiale poszczególne realizacje tekstowe określane są jako *ordynacja* lub *postanowienie*.

Pełnomocnictwo – to ‘pozwolenie udzielone przez grupę szlachty konkretnemu ziemianinowi, upoważniające go do głosowania na sejmie elekcyjnym’. Pełnomocnictwo jest też okazją do wychwalania zasług tego, komu udziela się pełnomocnictwa.

Protestacja – definiując ten gatunek, można przyjąć eksplikację pochodzącą wprost z ESJP ‘oświadczenie skierowane przeciw czemu; protest’. Nazwa gatunkowa *protestacja* czasami w nagłówku zostaje zastąpiona zwrotem *ziemianie protestują*.

Reasekuracja – to ‘potwierdzenie gwarancji wypłacenia komuś określonej kwoty pieniężnej’. Dokument ten jest ściśle związany z asekuracją i w aktach następuje tuż po niej. W reasekuracji potwierdzenie gwarancji wypłaty następuje przez inną grupę nadawców niż w asekuracji. ESJP nie zawiera tego hasła.

Regestr – to ‘uporządkowany według jednego kryterium spis lub wykaz osób; lista, rejestr’. Gatunek dość powszechnie występował w dobie średniopolskiej (por. konteksty w ESJP) – nie tylko był charakterystyczny dla akt sejmikowych. Znaczenia tego pojęcia utrwalone w źródłach leksykograficznych i ustalone na podstawie analizowanych przeze mnie dokumentów się pokrywają.

Reprotestacja – to ‘odpowieź na protest, ustosunkowanie się do protestu’. Hasło nie zostało odnotowane w ESJP.

Uchwała – to ‘pojedynczy przepis prawny, uregulowanie dotyczące jednej kwestii’. W ESJP brak tego hasła.

Uniwersał – to ‘akt zwoływania pospolitego ruszenia lub szlachty na sejm przez wysokiego urzędnika (wojewodę, kasztelana, podkomorzego, starostę)²³. ESJP notuje tylko jedno (inne niż zaprezentowane) znaczenie wyrazu uniwersał: ‘pismo króla lub prymasa ogłaszane w ważnym momencie politycznym’. Nazwa gatunkowa *uniwersał* jest niestabilizowana – w nagłówkach poszczególnych realizacji tekstowych mogą się pojawić takie określenia, jak *orędzie*, *rozkaz* oraz wyrażenie *wojewoda wzywa*.

Upomnienie – to ‘pismo zawierające krytyczną uwagę adresowaną do konkretnej osoby lub grupy osób’. Określane jest też jako *odezwa* i *napomnienie*. W ESJP nie opracowano tego hasła.

Wywód szlachectwa – to ‘zaświadczenie potwierdzające szlacheckie pochodzenie danej osoby’. W badanym materiale nazwa gatunkowa jest niestabilizowana – w tej funkcji występują również *świadectwo* i *atestacja*. W ESJP nie opracowano tego hasła.

²³ Por. *eadem*, *O sposobach oddziaływania na odbiorcę w uniwersałach doby średniopolskiej (na przykładzie uniwersałów sejmiku wiszeńskiego)*, w druku.

Wymienione gatunki cechuje duże podobieństwo przede wszystkim pod względem stylistycznym. Niektóre różnią się od pozostałych cechami związanymi z aspektem kompozycyjnym i poznawczym. Największą różnorodność można obserwować na poziomie pragmatycznym, a dotyczy ona zwłaszcza intencji komunikacyjnych. Poniżej prześlę przykładowe różnice, porównując wzorce kanoniczne tych gatunków. Chcę jednak jeszcze raz zaznaczyć, że w niniejszym opracowaniu moim celem nie jest dokładne scharakteryzowanie wzorców poszczególnych gatunków.

Aspekt stylistyczny. Styl wszystkich gatunków można określić jako średni, a do jego najważniejszych wyznaczników należą: oficjalność, rzeczowość, słownictwo specjalistyczne, dążność do precyzji i obiektywizmu (nie wyklucza to pojawiania się wyrażen wartościujących), szablonowość, schematyzm połączony z wariantywnością środków językowych, a także typowy dla tekstów urzędowych nominalizm (przewaga konstrukcji imiennych nad werbalnymi). Zauważalne są też wpływy stylu retorycznego, np. mnożenie synonimów, ceremonialność oraz plastyczne opisy zdarzeń itp.²⁴ Warto dodać, że w przypadku niektórych gatunków równoległe z językiem polskim występuje łacina. Dotyczy to np. rejestru i ordynacji.

Ponadto jedną z najbardziej charakterystycznych cech jest formułczość. Część formuł jest wspólna dla wielu gatunków (*działo się w + miejsce + data; a to nasze zdanie do ksiąg grodzkich podaliśmy ręką marszałka naszego i naszą podpisane; dla lepszej wagi i wiary rękami naszymi przy pieczęci sądu naszego podpisujemy się*), inne są charakterystyczne dla danego gatunku, przy czym funkcję dyferencjonującą pełni najczęściej czasownik, np. w kwitowaniu *przeto onego wiecznymi czasy uwalniamy lub kogo + wiecznymi czasy kwitujemy i wolnym czynimy*, a w wywodzie szlachectwa: *sejmik daje wywód szlachectwa + komu lub sejmik stwierdza wywód szlachectwa + kogo*.

Kompozycja. Jednym z najważniejszych komponentów wzorca gatunków urzędowych jest ich struktura. Większość badanych gatunków ma budowę dwusegmentalną, na którą składają się tytuł (nagłówek) i korpus. Są jednak odstępstwa, np. w wywodzie szlachectwa brak korpusu – nagłówek komunikuje tu całą treść. W przypadku niektórych gatunków korpus jest podzielony na punkty i/lub na trzy części. Taką budowę ma większość gatunków, które wyróżnia podział na punkty: laudum, ordynacja, konfederacja, elekcja, a dodatkowo również rejestr, pełnomocnictwo i upomnienie. Pierwszy segment (to zwykle pierwszy punkt) ma charakter inicjalny, ostatni segment (i jednocześnie ostatni punkt) – pełni funkcję zwieńczenia, czyli funkcję finalną; oba stanowią ramę kompozycyjną i zawierają elementy służące charakterystyce sytuacji komunikacyjnej związanej z powstaniem dokumentu, są zatem nośnikami informacji na temat nadawcy tekstu oraz miejsca i czasu (stąd obecność określeń lokatywnych

²⁴ Por. M. Cybulski, *Relacje między odmianami stylowymi języka doby średniopolskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2013, t. 59, s. 21-32.

i temporalnych) wydania dokumentu. Co ciekawe, określenia lokatywne i temporalne mogą się pojawić zarówno w segmencie inicjalnym, jak i finalnym, co świadczy o dużym znaczeniu tego składnika, który stanowi komparację, czyli formułę wprowadzającą do właściwej części aktu prawnego, ale też występuje w roli zwieńczenia.

W przypadku niektórych gatunków rama inicjalna lub finalna stanowi element fakultatywny wzorca gatunkowego, co dotyczy np. uniwersału. Z kolei registr nie ma składnika finalnego, a kwitowanie inicjalnego. Natomiast w przypadku instrukcji poselskiej można nawet mówić o budowie czteroczęściowej: jej wzorec kompozycyjny rozszerzony jest bowiem jeszcze o część określaną jako *petitia*.

Aspekt poznawczy. Tematyka omawianych gatunków to zagadnienia związane z obronnością kraju, a także z życiem społecznym i gospodarczym, m.in. z problemami finansowymi, mniejszości narodowych lub pospolitego ruszenia. Poszczególne gatunki mogą się różnić przedmiotem ustaleń, np. ordynacja dotyczy zwykle poczty lub sądów. Z finansami związane są takie gatunki, jak: asekuracja i asygnacja. Dane osobowe zawierają: registr i elekcyja. Wszystkie gatunki oparte są na wartości prawa i porządku prawnego, co nie dziwi, zważywszy na to, że reprezentują one styl urzędowy²⁵. Ponieważ prawo jest „normatywną ramą władztwa państwowego”²⁶, to za nadrzędną wartość analizowanych gatunków należy uznać władzę wykonywaną przez organ państwowy – sejmik ziemski. We wszystkich analizowanych gatunkach kreowany jest też podobny obraz świata, którego ważną cechą jest obecność swoistych relacji międzyludzkich²⁷. Poszczególne podmioty komunikacji mogą być charakteryzowane tylko w odniesieniu do innych podmiotów. Inaczej mówiąc, właściwości podmiotów świata prawnego mają charakter relacyjny, a nie gradacyjny²⁸.

Pragmatyka. Analizowane gatunki powstają w sytuacji komunikacyjnej o względnie stałych wyznacznikach. Układ ról komunikacyjnych na ogół jest nierównorzędny, ponieważ wynika z przewagi pozycji społecznej i kompetencji nadawcy reprezentującego którąś z instytucji władzy. Nadawca ma zatem charakter instytucjonalny. Odbiorca natomiast jest zindywidualizowany (jest to wypowiedź skierowana do kogoś)²⁹. Pozostałe składniki związane z aspektem pragmatycznym wzorca gatunkowego są zmienne. Poniżej je wymienię, a różnice w ich realizacji udokumentuję kilkoma przykładami.

²⁵ E. Malinowska, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001, s. 25.

²⁶ T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1999, s. 35.

²⁷ T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny a obraz świata*, [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992.

²⁸ Nie obowiązują np. relacje gradacyjne typu „A ma w większym stopniu niż B cechę P” (*ibidem*, s. 156).

²⁹ Por. E. Malinowska, *Wypowiedzi administracyjne...*, s. 28.

1. Analizowane gatunki nie mają tego samego nadawcy. Rolę tę mogą odgrywać przedstawiciele różnych urzędów, np. w odpowiedzi królewskiej nadawcą jest król, w deklaracji – sędziowie i podsędkowie ziemscy, w uniwersale – starosta, a w protestacji – grupa ziemian, których łączą określone interesy.
2. Podobnie sytuacja przedstawia się, jeśli chodzi o odbiorcę. W przypadku niektórych gatunków, np. laudum lub konfederacji, odbiorcą jest ogół obywateli, w odniesieniu do innych imiennie wskazana osoba lub określona grupa osób, np. instrukcja poselska kierowana jest do reprezentantów szlachty na sejm walny. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że większość gatunków cechuje skomplikowana sytuacja odbiorcza – choć są one adresowane bezpośrednio do konkretnej osoby lub grupy osób, to jednak odbiorca jest szerszy – jest nim ogół obywateli. Taka sytuacja dotyczy np. pełnomocnictwa lub upomnienia.
3. Większość badanych gatunków wynika z bieżącej działalności sejmików ziemskich. Są jednak gatunki, które powstają w konkretnym czasie, a dokładniej mówiąc, są związane ze ściśle określonymi wydarzeniami politycznymi, np. konfederacja była wydawana w czasie bezkrólewia, a instrukcja poselska – przed sejmem walnym.
4. Cel i funkcja gatunku (czyli jego moc illokucyjna) stanowią najważniejsze kryterium w przypadku wyodrębniania gatunków reprezentujących dyskurs sejmikowy. Cele informacyjne są konstytutywne dla rejestru i objaśnienia, z kolei funkcja dyrektywna dominuje w laudum, uchwale, konfederacji i ordynacji. Może ona być werbalizowana za pomocą nakazu, np. w uniwersale, dyspozycji, instrukcji poselskiej i asygnacji lub pozwolenia, jak m.in. w pełnomocnictwie. W badanym zbiorze znajdują się też gatunki, w których dyrektywa jest połączona z argumentowaniem. Taką perswazyjną moc illokucyjną ma manifestacja. Ponadto pojawiają się gatunki komisywne zawierające ostrzeżenie, np. upomnienie, a także obietnicę, np. asekuracja. Niezależnie od tych różnic wszystkie gatunki będące rezultatem działalności sejmików ziemskich pełnią funkcję performatywną. Wynika to z tego, że poszczególne realizacje tekstowe nie tylko odtwarzają istniejący stan rzeczy, ale również go kreują, projektują modelowe sytuacje i zachowania różnych podmiotów³⁰.

Wnioski

1. Omówione gatunki traktuję jako świadectwo dawnego porządku prawnego, który determinował zaistnienie określonych działań komunikacyjnych. O kształcie

³⁰ Por. T. Gizbert-Studnicki, *op. cit.*, s. 158; M. Wojtak, *Polityka językowa w administracyjno-prawnej sferze komunikacyjnej*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, red. J. Mazur, Lublin 1999, s. 113.

- gatunków przesądzają zatem czynniki historyczno-kulturowe³¹. Zmiany mogą być też związane z ewolucją ustroju państwowego.
2. Na wymienione i pokrótce opisane tu gatunki niewątpliwie należy spojrzeć również jako na przejaw świadomości genologicznej osób sporządzających wówczas dokumenty urzędowe. Decyzje związane z wyborem nazwy oraz komponentów przynależnych do poszczególnych aspektów wzorca gatunkowego uwarunkowane są indywidualnie i zależą od wiedzy i intuicji konkretnych osób.
 3. W dyskursie sejmikowym można wyodrębnić ponad 20 gatunków związanych z odmianą normatywną. Najliczniejsze reprezentacje tekstowe mają laudum, uniwersał i instrukcja poselska. Często pojawiają się też: protestacja, manifestacja, ordynacja, regestr, uchwała i kwitowanie.
 4. Badany okres to ciągle formowanie się dyskursu sejmikowego w odmianie prawnej. Bardzo wyraźnie widać, że tworzą się wówczas wzorce poszczególnych gatunków, a ich nazwy są jeszcze niestabilizowane. Tam, gdzie nie ma wykształconej nazwy gatunkowej, używa się czasowników, np. *kto + naznacza + co (sejmik); sejmik kwituje; kto + objaśnia + komu + co; kto + wzywa + kogo + kiedy + w jakim celu + dokąd; kto + zarządza + co*. Kształtowaniu się wzorca poszczególnych gatunków towarzyszą zatem również wahania w zakresie ich nazwy. Wydaje się, że dla twórców dokumentów sejmikowych kwestia nazewnictwa jest drugorzędna.
 5. Niewątpliwie wpływ na strukturę poszczególnych gatunków miała łacina. Być może oddziaływanie to nie było już tak silne jak w średniowieczu³², ale ciągle widoczne są tu analogie choćby na poziomie składniowym i leksykalnym.
 6. Nazwy pojawiające się w badanych przeze mnie źródłach często mają znaczenie węższe, niż wynika to ze słowników dawnej polszczyzny, które zresztą nie notują wszystkich określeń gatunkowych.
 7. Realizacje tekstowe wymienionych gatunków mają różną długość. Najobszerniejsze są lauda, instrukcje poselskie i rejestry (najdłuższy regestr w badanym materiale ma ponad 14 stron – pozycja 160 w t. 20 z 24 kwietnia 1628 r.).
 8. Najbardziej jednolite dla wszystkich gatunków są cechy skupione wokół aspektu stylistycznego, w dalszej kolejności wokół aspektu poznawczego i strukturalnego, który jest jednym z najważniejszych komponentów wzorca gatunków urzędowych. Gatunki różnią się między sobą przede wszystkim cechami związanymi z różnymi komponentami aspektu pragmatycznego. Odmienne prezentuje się zwłaszcza illokucja.

³¹ Por. E. Malinowska, *O stałości i zmienności...*

³² M. Siuciak, *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 285-298.

9. W obrębie badanego dyskursu obserwuje się zjawiska intertekstualne³³, które przejawiają się w odwołaniach do określonych przepisów i aktów prawnych stanowiących podstawę prawną dla tworzonego aktu. Indeks relacji międzytekstowej są rozbudowane formuły, takie jak: *którzyśmy się tu na dzień dzisiejszy do Przemysła zjechali za listem i uniwersałem Imci p. wojewody ruskiego; czyniąc tedy dosyć prawu pospolitemu o obieraniu sądowych opisanemu* [...]. Intertekstualność wynika jednak przede wszystkim z tego, że pewne gatunki istnieją tylko w odniesieniu do innych, np. rezultatem upomnienia jest protestacja, natomiast pod wpływem tej ostatniej może powstać reprotostacja, z kolei uniwersał skutkuje takimi gatunkami, jak elekcyjna, ordynacyjna, asygnacyjna, registr i instrukcyjna poselska.
10. Zaprezentowane tu wnioski mają charakter wstępny. Ujęcie procesualne dyskursu sejmikowego rzuciłoby na niego nowe światło: pokazałoby, jakie zmiany zachodziły w strukturze poszczególnych gatunków w ciągu lat. Badania te przekraczają jednak zakres niniejszego opracowania.

Źródła

Lauda sejmikowe, oprac. A. Prochaska, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572-1648*, Lwów 1909, t. 2: *Lauda wiszeńskie 1648-1673*, Lwów 1911, t. 3: *Lauda wiszeńskie 1673-1732*, Lwów 1914.

Bibliografia

- Agar M., *Institutional Discourse*, „Text” 1985, t. 5, nr 3, s. 147-168.
- Cybulski M., *Relacje między odmianami stylowymi języka doby średniopolskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2013, t. 59, s. 21-32.
- Dawidziak-Kładoczna M., *Model kompozycyjny średniopolskich laudów sejmikowych*, „Język Polski” 2018, z. 1, s. 100-110.
- Dawidziak-Kładoczna M., *O sposobach oddziaływania na odbiorcę w uniwersałach doby średniopolskiej (na przykładzie uniwersałów sejmiku wiszeńskiego)*, w druku.
- Dijk T.A. van, *Badania nad dyskursem*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T.A. van Dijk, tłum. G. Grochowski, Warszawa 2001, s. 9-44.
- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, online, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 4.09.2018].
- Foucault M., *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, tłum. T. Komendant, wyd. 2, Gdańsk 2006.
- Gizbert-Studnicki T., *Język prawny a obraz świata*, [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992, s. 149-161.

³³ Por. B. Witosz, *Kategoria intertekstualności w kontekście współczesnej stylistyki (wąskie czy szerokie ujęcie?)*, [w:] *Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, A. Małycka, K. Sobstyl, Lublin 2010, s. 24-33.

- Kowalczyk J., *Pragmatyka komunikacji urząd – obywatel*, Kraków 2017.
- Król A., *Sejmik ziemi lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemys l 2018.
- Kumięga  ., *Co z tym dyskursem?*, online, <http://www.naukaonline.pl/nasze-teksty/nauki-humanistyczne/item/2-co-z-tym-dyskursem> [dostęp: 7.09.2018].
- Leszczak O., *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*, Toruń 2010.
- Malinowska E., *O stałości i zmienności gatunków urzędowych*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 86-95.
- Malinowska E., *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001.
- Miczka E., *Kognitywne struktury sytuacyjne i informacyjne w interpretacji dyskursu*, Katowice 2002.
- Rutkowski M., *Dyskurs urzędowy w ramach dyskursu instytucjonalnego*, [w:] *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Katowice 2016, s. 43-53.
- Siuciak M., *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dzi s*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 285-298.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, online, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 5 września 2018].
- Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1999.
- Wilkoń A., *Sp jno  i struktura tekstu*, Kraków 2002.
- Witosz B., *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, [w:] *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Katowice 2016, s. 22-29.
- Witosz B., *Gatunek tekstu wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn PTJ” 2009, z. 65, s. 99-110.
- Witosz B., *Kategoria intertekstualności w kontekście współczesnej stylistyki (wąskie czy szerokie ujęcie?)*, [w:] *Intertekstualno  we współczesnej komunikacji językowej*, red. J. Mazur, A. Małyska, K. Sobstyl, Lublin 2010, s. 24-33.
- Wojtak M., *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.
- Wojtak M., *Genologia historyczna – stan, perspektywy, konteksty*, [w:] *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, Katowice 2018, s. 74-86.
- Wojtak M., *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs” 2011, nr 4, s. 69-78.
- Wojtak M., *Polityka językowa w administracyjno-prawnej sferze komunikacyjnej*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, red. J. Mazur, Lublin 1999, s. 113-123.

Genologiczne różnicowanie akt sejmików ziemskich

Streszczenie: W artykule omawiam  redniopolski dyskurs sejmikowy w odmianie prawnej. Wyodrębniam w nim 23 gatunki wypowiedzi: asekuracj , asygnację, artykuły, deklaracj , dyspozycj , elekcj , instrukcj  poselską, konfederacj , kwitowanie, laudum, manifestacj , objaśnienie, odpowiedź królewską, ordynacj , pełnomocnictwo, protestacj , reasekuracj , registr, reprotestacj , uchwa , uniwersa , upomnienie oraz wyw d szlachectwa. Gatunki te r znią si  parametrami składowymi si  przede wszystkim na aspekt pragmatyczny, w mniejszym stopniu strukturalny i poznawczy. Najmniej r żnic dostrzegam w aspekcie stylistycznym.

S owa kluczowe: sejmik ziemski, doba  redniopolska, dyskurs sejmikowy w odmianie prawnej, gatunek wypowiedzi

Genealogical diversity of the acts of the land councils

Summary: In the article, I discuss the Sejmik discourse in the sixteenth-eighteenth century in a legal form. I distinguish in it 23 species of statements: assurance, assignment, articles, declarations, dispositions, electorate, deputies, confederacy, validation, laudation, manifestation, explanation, response of the king to the legation, ordination, power of attorney, protestation, reassurance, registrar, retestation, resolution, universal, admonition and nobility. These genres differ in the parameters that make up the pragmatic aspect and, to a lesser extent, structural and cognitive aspects. I see the least differences in the stylistic aspect.

Keywords: land council, 16th-18th centuries, sejmik's discourse in a legal form, genre of speech